

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 121 2000

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Anna Williams (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect.

ISBN 91-87666-18-9

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2001

Dessa principer överensstämmer dessutom, hävdar hon, förvånansvärt väl med den moderna textsociologiska synen. Här finns tidigt en strävan både att ta tillvara författarens intentioner, men också ett intresse för textens litteratur- och språkhistoriska betydelse – alltså på samma gång ett personhistoriskt och läsarinriktat perspektiv.

Att den enda vägens politik verkligen är förbi inom editionsfilologin präglar inte minst Johan Svedjedals iakttagelse att den nya digitaliserade tekniken ökat benägenheten för så kallad versionering, att ge ut flera parallella versioner av ett verk istället för att destillera fram en enda. I sin extrem kan metoden visserligen ses som ett sätt att slippa välja och därmed avhända sig den i strikt mening textkritiska uppgiften. Men, påpekar Svedjedal, här finns också en ny öppenhet för att olika textversioner kan ha utkommit i skilda situationer och för olika syften.

Kanske kan digital versionering mildra konsekvenserna av den minst sagt krångliga textsituation redaktionen för *Henrik Ibsens skrifter* har att tampa med, särskilt ifråga om författarens ungdomsdramer. Redaktionen har valt förstärkt tryck som genomgående standard. Men för perioden 1850–63, innan Ibsen lämnade Norge, är den principen inte möjlig. Dessa verk blev nämligen aldrig tryckta under författarens livstid och det enda som möjligen finns att tillgå är en del avskrifter av annan hand. I de fall dramerna gavs ut senare av författaren själv, var det i starkt omarbetade skick, men med samma titlar. Vigdis Ystad som basar över projektet ger i sin framställning belysande exempel på hur olika utgivningsprinciper kan kollidera med varandra inom ett och samma projekt, något som gör det omöjligt att hålla sig strikt till en och samma standard för hela utgivningen. Även här krävs således anpassning och kompromissvilja.

I en antologi som till stor del präglas just av samförstånd är det intressant att också få ta del av hur det kan se ut när åsikterna går isär. Danska Sprog- og Litteraturselskaps utgivning av Henrik Pontoppidans *Det forjættede Land* är ett talande bevis för hur lite som är självklart och hur mycket som måste tas i beaktande när det gäller textutgivning. Debattörerna kommer fram till diametralt olika slutsatser när det gäller vilken version av verket som bör ligga till grund för utgåvan. Eftersom versionerna i det här fallet är så olika får det slutliga valet också avgörande betydelse. Även om fler versioner läggs ut på nätet eller på CD-ROM-skivor tvingas vi än så länge konstatera faktum: trots den digitala teknikens landvinningar får den version som ges ut i bokform och som ligger till grund för inledning och kommentarer, ett klart försteg i förhållande till de övriga. Pappersutgåvans särställning är fortfarande ohotad.

Men även en till synes oproblematisks textsituation kan välla bekymmer, framhåller Lars Burman, biträdande huvudredaktör i den pågående Almqvistutgivningen.

Här saknas i regel manuskript och redaktionen har valt förstaeditionerna som bastext – det tycks således vara bäddat för en ganska enkel utgivning. Ändå gäcker språkmannen Almqvist med sina nyanser i stavning, sin genomtänkta typografi och sina skiftande publiceringsformer och -format. Alla sådana ofta starkt betydelsebärande inslag riskerar, menar Burman, att utplånas i samma stund texterna trycks och binds i prydliga, standardiserade samlingsutgåvor. Hur går enskilda originaltexters särprägel ihop med övergripande principbeslut?

Almqvistutgivningen är Sveriges största hypertextprojekt och textutgivningens digitalisering är onekligen en av editionsfilologins stora framtida utmaningar. När det nordiska nätverket träffades i Oslo i höstas var det just för att diskutera förhållandet mellan bokutgåvor och elektroniska utgåvor. Är det kanske i digitaliseringen lösningarna på problemen med olika textversioner och typografiska utföranden ligger? Espen S. Ore, som bland annat är IT-ansvarig för Ibsenutgivningen, behandlar i sitt bidrag både sökbara parallella fulltextutgåvor, kodade digitala faksimiler, transkriberad text och möjligheten att rekonstruera texter som aldrig ens till fullo existerat. Perspektiven hisnar. Men huvuduppgiften för framtidens databaserade editionsfilologi blir enligt Ore något mer modest, om än av yttersta vikt: att upprätta omfattande elektroniska grundarkiv, vilka sedan kan tjäna flera olika slags utgivningsprojekt och som, till skillnad från pappersutgåvor, ständigt kan uppdateras.

Antologin *Vid texternas vägskaål* både synliggör dagsaktuella editionsfilologiska problemställningar och prövar möjliga lösningar. Här tecknas bilden av en verksamhet som vilar på månghundraåriga traditioner och en stark kontinuitet, men som också befinner sig under ständig omprövning, både teoretiskt och teknologiskt. Trots stridande viljor och olikartade utgångspunkter verkar alla utgivare dela samma grundläggande strävan – att få den skönlitterära texten att fortsätta kommunicera, över millenniegränser, genom teoretiska paradigmskiften och i ständigt nya mediesituationer.

Åsa Arping

Litteratur och verklighetsförståelse. Idémässiga aspekter på 1900-talets litteratur. Red. Anders Pettersson, Torsten Pettersson, Anders Tyrberg. Institutionen för Litteraturvetenskap och Nordiska språk. Umeå universitet 1999.

Litteratur och verklighetsförståelse innehåller föredrag hållna vid en konferens med samma namn i Umeå 1998. Konferensens syfte var att anlägga idémässiga aspekter på 1900-talslitteraturen och att framhäva betydelsen av kognitiva, affektiva och etiska perspektiv vid tolkning av litteratur. I inledningen framhålls att både den skapande och mottagande delen av den litterära processen kan ses i

ljuset av hur människor, författaren såväl som läsaren, söker bearbeta livsproblem och orientera sig i tillvaron.

Inte mindre än tjugoen av de tjugonio konferensbidragen ingår i volymen, och naturligt nog är karaktären på artiklarna skiftande. En del är korta och huvudsakligen av deskriptiv karaktär, andra är mer analyserande och vittfamnande. Hur titeln ”verklighetsförståelse” skall uppfattas diskuteras i en längre inledning skriven av bokens redaktörer, tillika arrangörer av konferensen. Studiet av verklighetsförståelse har beröringspunkter med idéhistorisk metod och gränsar till filosofin men inbegriper också ett litterärt estetiskt perspektiv som beaktar hur verklighetsförståelsen manifesterar sig i exempelvis intrig, stil och bildspråk. Redaktörerna understryker att antologibidragen bryter den under större delen av 1900-talet dominerande tendensen att fästa uppmärksamheten på verket självt och på den litterära texten för att framhäva textens egenskaper och estetiska strukturer. En sådan betoning på det formella och det språkliga har kännetecknat strömningar som rysk formalism, nykritik, strukturalism, poststrukturalism och dekonstruktion.

Däremot har synen på litteraturen som en utsaga om verkligheten och en form av reflektion över människans natur och samhällets beskaffenhet haft betydligt mindre genomslagskraft under 1900-talet. Undantag är marxistisk, feministisk och postkolonialt inriktad litteraturforskning där litteraturens idémässiga betydelse står i centrum. Ett studium av verklighetsförståelsen i relation till fiktionsvärden ökar inte bara den historiska kunskapen, menar skribenterna. Också den estetiska upplevelsen kan på detta sätt tillföras nya kvaliteter. Bokens redaktörer refererar främst till engelskspråkig litterär estetik för att finna stöd för åsikten att fiktionslitteraturen bidrar till förståelse av verkligheten. T.ex. återopas verk av David Norwitz och arbeten av litteraturfilosofiskt slag, där etiska aspekter fokuseras, som i David Parkers *Ethics, Theory and the Novel* från 1994. Även den nyaristoteliska moralfilosofen Martha C. Nussbaum tas upp, särskilt då hennes åsikt att romanen skulle vara den enda genren som kan göra etiska reflektioner rättvisa.

Infallsvinklarna i de olika bidragen varierar, och alla artiklar håller sig inte strikt till huvudtemat om litteraturens kognitiva och emotionella funktioner. Däremot tangerar flera av bidragen samma frågeställningar utifrån olika, ibland helt motsatta utgångspunkter. Det finns sålunda åtskilliga spännande kopplingar mellan flera artiklar, något som också inbjuder läsaren till dialog och eftertanke. En röd tråd som löper genom flera av bokens bidrag är frågan om hur språket relaterar till verkligheten, livligt diskuterad under senare år. I linje därmed berörs modernitet och postmodernism. Den självbiografiska genren diskuteras i flera bidrag, och genusperspektiv anläggs av många av bokens författare.

Boken är indelad i fyra avdelningar. Den första, rub-

ricerad ”Om verklighetsförståelse och värderingar” innehåller konferensens plenarföreläsningar medan den andra ”Om teorier och trender” innehåller artiklar av mer allmänt slag. Bokens två övriga avdelningar behandlar enskilda svenska författarskap respektive enskilda utländska författarskap. Det är förtjänstfullt med de internationella utblickarna som lyfter fram i Sverige mindre kända författare som Bobbie Ann Mason, Volter Kilpi och Zenta Maurina. Några postkoloniala författare, däribland Salman Rushdie, tas upp av Margareta Petersson, som i sitt bidrag undersöker sambandet mellan historien och de litterära verken.

För ett filosofiskt bakgrundsperspektiv till diktverkets samband med verkligheten svarar Eva Haettner-Aurelius i sin inledande studie, där hon tar sin utgångspunkt i Hegels och Kants filosofi. Den senare, som gör en strikt åtskillnad mellan förnuftsidéer och estetiska idéer, ser konstverket som autonomt. Det förmedlar ingen kunskap utan har enbart med fantasin och det skapande subjektet, med form och semantisk öppenhet att göra. Enligt Hegel däremot, för vilken innehållssidan är viktigare än formsidan, utsäger konsten något om världen och människan. Med exempel från texter av bl.a. Fröding, von Kleist och Lagerkvist visar Haettner-Aurelius att vår kunskap om och via sinnena vunna erfarenhet om verkligheten finns med som kontext i läsningen. Enbart textens språkliga struktur räcker inte till för att göra den begriplig. Haettner-Aurelius går även in på förhållandet mellan språk och verklighet och relationen mellan seende och språk. Hennes slutsats, som ligger i linje med Hegels synsätt, blir att vår vardagsvärld är en viktig kontext i vår förståelse av litteratur. Med dess hjälp förmår vi uppfatta litteraturens omskapande kraft och dess förmåga att förändra vårt seende.

Stein Haugom Olsen, som tidigare tillsammans med Peter Lamarque i *Thruth, fiction, and literature* pläderat för idén om litteraturens autonomi, ser negativt på konstens, kritikens och litteraturvetarens roll som vägledare i samhälleliga eller moraliska frågor i sitt bidrag. Samtidigt som han lyfter fram det problematiska i en etiskt orienterad litteraturvetenskap gör han en intressant genomgång och exemplifiering av hur litteraturen i den västerländska traditionen på olika sätt haft en nyttighetsfunktion och varit av relevans för människans liv. Främst uppehåller sig Haugom Olsen vid litteraturen under den viktoriaanska tiden i England. Särskilt puritana anklagade då romanen för att befördra omoral, då den ofta framställde situationer som kunde uppfattas som moraliskt förkastliga (t.ex. *Lady Chatterley's lover*). Det fanns emellertid också de som såg litteraturen som en moralisk kraft, som en hörnsten i det som kallades ”the religion of humanity”. Förbindelsen mellan litteratur och etik ifrågasattes däremot kraftfullt av Oscar Wilde och av den litteraturkritik som under senare delen av

1800-talet förespråkade en konst för konstens egen skull. Också modernismen bidrog till en förändring av synen på verklighetsförståelse via litteraturen och litteraturens moraliska sida. Haugom Olsen dröjer vid litteratursociologiska faktorer och pekar på hur litteraturens förhållande till publiken, uppkomsten av en masspublik, en förändrad läskultur, uppdelningen av litteraturen i fin- och masskultur och kritikens förändrade roll problematiserat förhållandet mellan litteratur och etik. Enligt Haugom Olsen är kulturkritik som den utövades under 1800-talet inte längre möjlig, något som inte är en särskilt överraskande slutsats.

En motsatt syn på litteraturen träder fram i Gunnar Arrias' bidrag om Iris Murdoch och hennes syn på det sanna, det goda och det sköna. Delvis med stöd av Murdochs filosofi polemiserar Arrias med Haugom Olsen om i vad mån intellektuell och moralisk sanning är relevant vid bedömning och tillägnelse av dikt. För författaren och filosofen Murdoch kan dikten vara ett medium för moralfilosofisk analys, en uppfattning som hon varit ganska ensam om att företräda i sin kritik av den meta-etiska och estetiska nonkognitivism som dominerat moralfilosofin under 1900-talet. Murdoch förordar en etik som uppmärksammar medvetandet och det inre livet till skillnad från en mer instrumentell-utilitaristisk och behavioristisk moralfilosofi. Hennes tilltro till både konstnärens och konstens betydelse är stor. Konsten fordrar att konstnären befriar sig från det egna jagets egoistiska begränsningar, anser hon och framhåller att estetiska situationer är moraliska situationer. Här kan man lätt se en parallell till Ellen Key och hennes resonemang om att det estetiska också har en etisk dimension.

Ellen Key är ämnet för Claudia Lindéns artikel "Moderlighetens metaforer". Det är emellertid inte Keys skönhetsbegrepp som här står i fokus utan hennes syn på kvinnan och moderligheten. Lindén visar övertygande hur Nietzsches filosofi på avgörande punkter influerat Keys essentialism, där moderligheten som andlig skapande kvalitet är en viktig byggsten. Keys samhällsmoder ser Lindén som en feministisk variant på Nietzsches övermänniska. Också Keys syn på kropp, sexualitet och kärlek ligger nära Nietzsches och hans omvärdering av alla värden. Keys feminism blir, resonerar Lindén övertygande, en följd av hennes kristendomskritik och hennes strävan att övervinna kristendomens stränga åtskillnad mellan kropp och själ.

Flera av antologibidragen diskuterar verklighetsförståelsen ur ett läsarperspektiv. Torsten Pettersson t.ex. behandlar i sitt bidrag den vitala frågan om läsarens förhållningssätt till litterära verk som ger uttryck för värderingar som inger leda och avsmak. Ofta är det fråga om klassiska verk som speglar en annan tids värderingar och åsikter. Hur påverkas läsarens egen verklighetsförståelse i dessa fall? Pettersson ger exempel på olika strategier som

läsaren kan tillgripa. Uppsatsen utmynnar i en reflektion kring den roll som samhällets litteraturexperter har vad gäller oacceptabel verklighetsförståelse. Här är uppgiften dubbel, då det som Pettersson uttrycker det är av vikt både att hålla det förflutna levande men också hålla det i schack. I den kommunikationsteori som Lars Ahlin presenterat bl.a. i ett föredrag från 1960, "Romanläsaren som estetiskt problem", framhävs starkt läsarens roll. För Ahlin är samarbetet författare och läsare centralt, något som Anders Tyrberg uppehåller sig vid i artikeln "Kropp som text, text som anrop", där Ahlins etiska etik och dess koppling till de gammaltestamentliga kallelseberättelserna och Luthers kallelselära penetreras.

Ett läsarperspektiv anlägger även Yvonne Leffler när hon analyserar den pseudoallegoriska skräckberättelsen, en genre som har mer med verklighetsförståelse att göra än man kan tro. Skräckberättelsen med sin fiktiva sago-karaktär kan av vissa läsare, vilka inte lyckas hålla tillräcklig distans till det fiktiva i skildringen, upplevas så obehaglig att man inte vill läsa den. Leffler beskriver framförallt hur genren förändrats sedan 1700-talet, särskilt vad gäller gestaltningen av hotet. Genren som speglar samtidens mest tabubelagda ämnen utmärks idag av sina starka våldsinslag, av splatter- och gore-effekter samt en påtaglig exploatering av den döende kroppen. Leffler exemplifierar sina resonemang främst genom en analys av Stephen Kings roman *Shining*, som utkom 1977. Hon visar bl.a. hur King liksom andra moderna skräckberättelser an knyter till den samtida verkligheten. Skräckberättelsens genrestyrda rollfördelning låter läsaren identifiera sig med och pröva olika roller, något som underlättas av en avancerad synvinkelteknik.

Hans Ruins uppsats om Célines författarskap med titeln "Värdenas och vetandets kris" har klara beröringspunkter med resonemang som Pettersson och även Leffler för. Hur kan man förklara läsarnas fascination inför Célines litterära texter, frågar sig Ruin. Födda ur förnekandet av det universella, det gemensamma och det ideala, som Ruin formulerar det, uttrycker Célines romaner en aktiv förnedring och avsägelse. Svaret på sin fråga tycker sig Ruin finna i det formella, i språket och stilen, kort sagt i själva framställningskonsten. Som bakgrund till sin framställning ger Ruin en i det lilla formatet förträfflig beskrivning av nihilismens historia och den moderna filosofins upptagenhet med ändlighet och död. Céline, vars litterära universum helt saknar transcendens och vars yttersta sanning är död och intighet, är enligt Ruin den författare under 1900-talet som tydligast gjort sig till tolk för en nihilistisk grundhållning.

Den självbiografiska genren diskuterar i tre av bokens bidrag. Merete Mazzarella utnyttjar sin dubbelroll som författare och litteraturvetare, när hon utgår från sin egen bok *Hem från festen* där hon skildrar sin mors sjukdom och död. Hon vill i sitt bidrag belysa självbiografins

villkor och försöka ge ett svar på frågan vad som egentligen menas med att en person är "fiktiv". Sina teoretiska verktyg hämtar hon från Lars-Åke Skalins *Karaktär och perspektiv* och använder bl.a. Skalins begrepp sägbarhet och täljbarhet. Förhållandet mellan fiktion och verklighet diskuterar Inger Littberger i sin studie över Ulla Isakssons *Boken om E*, där författaren skildrar Erik Hjalmar Linders sjukdom och död. Vad slags bok är detta? En dagbok, en rapport, en självbiografi eller en självbiografisk roman? Littberger lyfter i sin inträngande analys fram textens många allusioner till myt och saga och pekar även på förbindelser mellan Ulla Isakssons tidigare romaner och *Boken om E*. Likartade frågeställningar som Littberger behandlar Christina Angelfors med utgångspunkt från Simone de Beauvoirs *Mémoires d'une jeune fille rangée*. Hon ger många exempel på hur verklighet och fiktion är tätt sammanvävda i Beauvoirs texter. Teoretiskt anknuter Angelfors något ensidigt till Philippe Lejeunes syn på självbiografien och bortser både från andra forskare på fältet och från de invändningar mot Lejeunes teorier som framförts under senare år.

Frågan om språkets relation till verkligheten behandlas av Torsten Rönnerstrand i en uppsats om litteraturkritiken. Hans bidrag "Verklighet – språk – litteratur. Om en topos i 80-talets litteraturkritik" visar hur 1970-talets svenska litteraturkritik dominerades av en tilltro till språket, medan det under 1980-talet uppstod ett allt större tvivel på språket. Den främste talesmannen för den postmoderna och poststrukturalistiska skepsisen mot språket var Horace Engdahl, som i tidskriften *Kris* alltifrån slutet av 1970-talet attackerade uppfattningen att språket kunde referera till verkligheten. Som forskare intog Engdahl emellertid en motsatt hållning. Huvuddelen av artikeln ägnas åt att visa hur den poststrukturalistiska språksynen mer och mer gav vika under senare delen av 1980-talet. I en nytolkning av Stig Larssons romaner i *BLM* 1987 visade Engdahl att han nu såg ett samband mellan språk och verklighet. Att Engdahl omprövade sin uppfattning försöker Rönnerstrand förklara utifrån ett socio-politiskt och Bourdieu-influera makt-perspektiv. Bland annat tycker han sig se ett samband med upptäckten av Paul de Mans – vid sidan av Derrida en av poststrukturalismens främsta företrädare – nazistiska förflutna. Det är spännande frågor som Rönnerstrand diskuterar. Svaren han ger kunde kanske underbyggas mer, och här finns många möjligheter till fördjupning och fortsatt forskning. Också i Hans Ingvarssons bidrag om Göran Palms böcker *En orättvis betraktelse, Indoktrineringen i Sverige* och *Vad kan man göra?* finns en koppling till massmedia, främst televisionen. Ingvarssons studie går ut på att studera hur relationen till massmedia fungerar i Palms författarskap.

Att antologins genusinriktade bidrag är många förvånar knappast. Den feministiska forskningen har alltid

utgått från att litteraturen har betydelse för verklighetsförståelsen. Gunilla Domellöf tar upp Elin Wägners roman *Dialogen försätter* (1932) och diskuterar den som en del i den tidens svenska livsåskådningsdebatt. Genom att också granska romanens mottagande i pressen visar Domellöf att de manliga kritikerna misstolkade romanens budskap och vände sig mot det de såg som ett oersonligt manshat i skildringen. Hur en allt större medvetenhet om kvinnofrågor kan urskiljas i Elisabet Hermodssons författarskap belyser Birgitta Ivarsson Bergsten, medan Kerstin Munck undersöker strategier i Hélène Cixous' 1970-talsprosa. Munck studerar framförallt födelsemetaforernas betydelse i Cixous' texter. Ett genusperspektiv kan skönjas också i Brynhild Mathisens analys av Vigdís Grímsdóttirs roman *Fickan i skogen* liksom i Monica Loeb's studie av Bobbie Ann Masons roman *In country* om en tonårsflickas identitetssökande.

Litteratur och verklighetsförståelse bjuder på stimulerande läsning (även om man irriteras av att boken är dåligt korrekturläst). Antologin präglas som framgått av stor mångfald såväl ifråga om frågeställningar och författarurval som referensramar och metoder. Det är därför knappast befogat att komma med önskemål om ytterligare perspektiv. Ändå vill jag framhålla att det varit givande om också barnlitteraturen ur någon aspekt tagits upp, då frågan om verklighetsförståelse och omvärldsorientering samt etiska aspekter där har varit och är av särskild vikt.

Lena Kåreland

Baudelaire – det moderna livets betraktare. Studier i ett författarskap. Red. Christina Sjöblad och Lennart Leopold (Absalon, Skrifter utgivna vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Lund). Lund 1998.

Volymen *Baudelaire – det moderna livets betraktare* är resultatet av en doktorandkurs vid litteraturvetenskapliga institutionen i Lund. Kursen "Baudelaire – diktaren och moderniteten" pågick 1996–97 (två terminer). Det var främst diktsamlingen *Les fleurs du mal* som dryftades ur olika synvinklar men också Baudelaire's prosadikter, hans estetik och konstkritik behandlades. Kursen tog även upp Walter Benjamins arbete *Paris 1800-talets huvudstad*, särskilt kapitlen om Baudelaire och bohemerna. Under kursen koncentrerade man sig på vissa motiv i Baudelaire's verk som staden och kvinnosynen. Ett annat ämne var den förändring av författarrollen och konsten i det moderna kapitalistiska samhället som ägde rum under Baudelaire's tid. Varför Baudelaire kommit att ses som modernismens föregångare framför andra var ytterligare en fråga som ventilerades när Baudelaire's förankring i den romantiska traditionen diskuterades.

Kursdeltagarna hade som en av sina uppgifter att